

УДК 72.038

DOI <https://doi.org/10.32782/facs-2025-2-39>

Igor TVORONOVYCH

доктор філософії дизайну, старший викладач кафедри рисунку та архітектурної графіки, Київський національний університет будівництва та архітектури, просп. Повітряних Сил, 31, м. Київ, Україна, 03037

ORCID: 0000-0001-9934-2139

Бібліографічний опис статті: Творонович, І. (2025). Інтерпретація українського модернізму ХХ століття у світовому художньому процесі. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 288–295, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-2-39>

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ ХХ СТОЛІТТЯ У СВІТОВОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті досліджується розвиток модерністських тенденцій у мистецтві та архітектурі Києва в другій половині ХХ століття. Розглядається відхід від стилю ампіру та формування нових архітектурних форм під впливом загальних тенденцій та місцевих особливостей.

Особлива увага приділяється аналізу знакових архітектурних об'єктів Києва цього періоду, зокрема архітектурний факультет КНУБА, Центральний автовокзал та будівля «УкрІНТЕІ». Підкреслюється їхня роль у формуванні унікального архітектурного ландшафту міста та відображенні стилістичних особливостей модернізму.

У Києві з'являються знакові споруди, що відображали дух епохи, такі як Палац «Україна», готель «Салют», окремі житлові масиви.

Архітектори експериментували з формами та простором, інколи з елементами бруталізму.

У мистецтві продовжувався пошук нових форм вираження в живописі, скульптурі, графіці та спостерігався розвиток абстрактного мистецтва.

Крім того, у статті розглядаються процеси, що відбувалися в мистецтві Києва в цей період. Аналізуються тенденції розвитку «суворого стилю» та неофіційного мистецтва, їхній внесок у збагачення культурного життя міста та розширення меж художньої виразності.

Модернізм у Києві розвивався в складних умовах ідеологічного контролю, але водночас став періодом активних творчих пошуків, появи оригінальних архітектурних та мистецьких творів, що відображають дух епохи. У роботі підкреслюється значення збереження та осмислення спадщини цього періоду для сучасного культурного розвитку міста.

Київський модернізм другої половини ХХ століття – це складне та неоднозначне явище. Він розвивався в умовах ідеологічного контролю, але водночас демонстрував прагнення до інновацій, функціональності та самобутнього вираження. Архітектурні та мистецькі твори цього періоду є важливою частиною культурної спадщини Києва, відображаючи дух епохи та творчі пошуки митців. Сьогодні ці об'єкти потребують осмислення, збереження та інтеграції в сучасний міський простір як свідчення унікального етапу в історії київської культури.

Ключові слова: модернізм, друга половина ХХ століття, Київ, архітектура Києва, мистецтво Києва.

Igor TVORONOVYCH

Doctor of Philosophy in Design, Senior Lecturer, Department of Drawing and Architectural Graphics, Kyiv National University of Civil Engineering and Architecture, 31 Air Force Avenue, Kyiv, 03037

ORCID: 0000-0001-9934-2139

To cite this article: Tvoronovych, I. (2025). Interpretatsiia ukrainskoho modernizmu XX stolittia u svitovomu khudozhnomu protsesi [Interpretation of Ukrainian Modernism of the 20th Century in the World Artistic Process]. *Fine Art and Culture Studies*, 2, 288–295, doi: <https://doi.org/10.32782/facs-2025-2-39>

INTERPRETATION OF UKRAINIAN MODERNISM OF THE 20TH CENTURY IN THE WORLD ARTISTIC PROCESS

The article examines the development of modernist trends in the art and architecture of Kyiv in the second half of the 20th century. It examines the departure from the Empire style and the formation of new architectural forms under the influence of general trends and local characteristics.

Special attention is paid to the analysis of the iconic architectural objects of Kyiv of this period, in particular the Faculty of Architecture of the KNUBA, the Central Bus Station, and the UkrINTEI building. Their role in shaping the city's unique architectural landscape and reflecting the stylistic features of modernism is emphasized.

In Kyiv, iconic buildings appeared that reflected the spirit of the era, such as the Palace «Ukraine», the hotel «Salyut», and individual residential areas.

Architects experimented with forms and space, sometimes with elements of brutalism.

In art, the search for new forms of expression continued in painting, sculpture, and graphics, and the development of abstract art was observed.

In addition, the article examines the processes that took place in the art of Kyiv during this period. The tendencies of the development of the "stern style" and unofficial art, their contribution to the enrichment of the cultural life of the city and the expansion of the boundaries of artistic expression are analyzed.

Modernism in Kyiv developed under difficult conditions of ideological control, but at the same time became a period of active creative searches, the emergence of original architectural and artistic works that reflect the spirit of the era. The work emphasizes the importance of preserving and understanding the heritage of this period for the modern cultural development of the city.

Kyiv modernism of the second half of the 20th century is a complex and ambiguous phenomenon. It developed under conditions of ideological control, but at the same time demonstrated a desire for innovation, functionality, and original expression. The architectural and artistic works of this period are an important part of Kyiv's cultural heritage, reflecting the spirit of the era and the creative pursuits of artists.

Today, these objects need to be understood, preserved and integrated into the modern urban space as evidence of a unique stage in the history of Kyiv culture.

Key words: modernism, second half of the 20th century, Kyiv, Kyiv architecture, Kyiv BAUHAUS.

Актуальність проблеми. Період модернізму другої половини ХХ століття є важливою частиною культурної спадщини Києва, відображаючи складні процеси розвитку мистецтва та архітектури в умовах ідеологічного тиску та пошуку нових форм виразності.

Дослідження у цій сфері допомагають зрозуміти формування культурної ідентичності Києва, виявити унікальні риси київського модернізму та його внесок у загальносвітовий модерністський рух. Багато об'єктів модерністської архітектури Києва перебувають під загрозою зникнення або руйнування. Розуміння модерністської спадщини є важливим для сучасного розвитку міста, зокрема для вирішення питань реконструкції, ревіталізації та інтеграції історичних об'єктів у сучасний міський простір.

Дослідження модернізму передбачає міждисциплінарний підхід, що поєднує історію мистецтва, архітектуру, культурологію та інші галузі знання, що дозволяє отримати більш повне та глибоке розуміння цього явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення модернізму другої половини ХХ століття зробили видатні українські вчені.

У роботах Вечерського В. В. з історії української архітектури представлено радянський період і містяться аналіз містобудівних процесів та окремих споруд Києва (Вечерський, 2003). Особливу увагу він приділяє збере-

женню архітектурної спадщини. Тимофієнко В. І. (Тимофієнко, 2002) є автором ґрунтовних досліджень з історії архітектури України, включаючи період модернізму та постмодернізму. Його роботи дають широку панораму розвитку архітектурних стилів і тенденцій у Києві.

Дуже важливими є роботи Кондель-Пермінової Н.М. Вона досліджує розвиток міського простору Києва, еволюцію його функціональної структури, проблем реконструкції та нового будівництва в історичному середовищі. Значна частина її робіт присвячена проблемам збереження та ревіталізації архітектурної спадщини Києва (Кондель-Пермінова, 2006; Кондель-Пермінова, 2018).

У дослідженнях Дьоміна М. М. описуються окремі знакові споруди Києва цього періоду, аналіз їх стилістичних особливостей та впливу на міське середовище (Дьомін, 2008). Роботи Кілессо С. К. торкалися питань розвитку архітектури ХХ століття в контексті збереження історичного середовища Києва.

Крім того багато статей присвячені розвитку житлової архітектури Києва, типовому проектуванню та експериментальним житловим комплексам. Роботи, що розглядають еволюцію громадських будівель Києва (культурних, освітніх, спортивних), їх архітектурні рішення та ідеологічне наповнення.

Дослідження світового, зокрема німецького модернізму другої половини ХХ століття

охоплює широкий спектр тем, від відновлення та реконструкції міст після Другої світової війни до експериментальних житлових проєктів, розвитку нових будівельних технологій та переосмислення архітектурної спадщини.

У праці Manfredo Tafuri та Francesco Dal Co, «Modern Architecture» досліджує модернізм у глобальному контексті та містить важливі розділи про розвиток німецької архітектури, аналізуючи її ідеологічні та соціальні корені.

Робота Kenneth Frampton, «Modern Architecture: A Critical History» пропонує критичний погляд на модернізм, включаючи детальне дослідження німецьких архітекторів та їхніх проєктів цього періоду.

Генріх Клотц у роботі «History of Architecture from Neoclassicism to the Present» пропонує широку історичну перспективу, розглядаючи німецький модернізм у контексті міжнародних тенденцій та його унікальних особливостей.

Мета дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз модерністських тенденцій у мистецтві та архітектурі другої половини ХХ століття, виявлення їхніх особливостей, внеску в культурну спадщину міст та визначення їхньої ролі в сучасному контексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Київ, як одне з найбільших культурних та наукових центрів, став важливим осередком розвитку модерністських тенденцій у мистецтві та архітектурі другої половини ХХ століття. В архітектурі Києва століття чітко простежується вплив загального руху до типового будівництва, що призвело до появи численних житлових масивів із панельних будинків. Проте, поряд з цим, у місті зводилися унікальні громадські споруди, які стали яскравими прикладами радянського модернізму з київським колоритом.

Серед знакових архітектурних об'єктів цього періоду варто відзначити насупні споруди. Палац «Україна» представляє собою монументальну споруду з виразними геометричними формами та використанням сучасних на той час матеріалів. Його лаконічний фасад та просторі внутрішні приміщення відображають естетику модернізму. Готель «Салют» має оригінальну будівлю, що стала однією з візитівок Києва. Її незвичайна циліндрична форма та панорамне скління є сміливим експериментом в архітектурі того часу. Комплекс Інституту

ядерних досліджень НАН України містить функціональний ансамбль з чіткими лініями та раціональним плануванням, характерний для архітектури наукових установ періоду модернізму (Даниленко В., 2012).

Архітектурний факультет КНУБА (колишній КІБІ) також є знаковим. Змінюючи контекст, радянський модернізм, яскравим прикладом якого є архітектурний факультет КНУБА, зазнав трансформації. За первісним задумом архітектора Філенка В.П., будівля мала стати «фабрикою архітекторів», відображаючи тогочасні цінності. Однак, стара матеріальна основа тепер відтворює нові реалії. Для оновлення таких просторів необхідно врахувати всі сучасні фактори, що впливають на життя факультету.

Сьогодні КНУБА формує нову предметно-просторову ситуацію, нашаровуючи сучасні елементи на застарілий вплив тоталітарного минулого. Несистемні ремонти, використання дешевих матеріалів та пластикове оздоблення свідчать про спроби адаптувати модерністську пам'ятку до нової політичної системи. Проте це призводить до непередбачуваного ефекту плинності, створюючи відчутну невідповідність між сприйняттям будівлі та офіційним дискурсом. Ця розбіжність стає підґрунтям для розвитку субкультур та альтернативних ідентичностей, відкриваючи простір для втілення нового бачення архітектурного факультету та реальної інклюзії.

Центральний автовокзал це споруда з характерними для модернізму великими зашкеленими площинами та чіткими геометричними об'ємами, що підкреслюють її функціональне призначення. Ще однією знаковою будівлю Києва є будівля «УкрІНТЕІ» («Літаюча тарілка»): Унікальний об'єкт, що вирізняється своєю нетрадиційною формою та сміливим архітектурним задумом, ставши символом київського модернізму.

У мистецтві Києва другої половини ХХ століття також відбувалися важливі процеси. Хоча офіційно панівним залишався соціалістичний реалізм, у місті формувалося коло художників, які шукали нові засоби виразності та досліджували ширше коло тем. Київ став одним з центрів розвитку так званого «суворого стилю», представленого такими майстрами як Флоріан Коцюбинський,

Віктор Зарецький, Алла Горська. Їхні твори відрізнялися монументальністю, лаконізмом та зверненням до реальних, часто драматичних аспектів життя.

Паралельно розвивалося неофіційне мистецтво, яке в Києві мало свої особливості. Художники-нонконформісти, такі як Валерій Ламах, Федір Тетянич, Іван Марчук, творили поза межами офіційних виставок, експериментуючи з різними стилями та напрямками, від абстракції до сюрреалізму. Їхня творчість часто не відповідала ідеологічним канонам, але відіграла важливу роль у формуванні альтернативного художнього середовища міста.

Рух «Save Kyiv Modernism» вбачав у матеріальній спадщині радянського модернізму цінність, незважаючи на її зв'язок із тоталітарним минулим. Визнання цих будівель архітектурною спадщиною фіксує зміну суспільного сприйняття, навіть при незмінності фізичної оболонки. Аналогічно, у випадку з будівлею УКРІНТЕІ архітектора Ф. Юр'єва (рис. 1), активісти виступали проти нового будівництва, вважаючи, що воно нівелює естетичний вплив унікальної споруди. Варто зазначити, що Ф. Юр'єв навіть в умовах радянської системи зробив значний внесок в ідентичність Києва, залишаючись відносно щирим у своїй творчості (рис. 2).

Особливої уваги заслуговує вплив ревіталізації та реконструкції – практик переосмислення простору та накладання нових владних моделей на існуючі – на формування інклю-

зії та виявлення неструктурованості влади в середовищі.

Серед винаходів Ф. Юр'єва особливе місце займає оригінальний метод кольорової фонетичної транскрипції. Цей метод може бути використаний для запису кольорових образів у поезії та музиці. Його система мислення була спрямована на виявлення та окреслення спільних принципів, що об'єднують різні види мистецтва через їхнє прагнення до гармонійної виразності. Таким інструментом стало розроблене ним «Кольоропис Ф. Юр'єва», яке встановлює візуальну кореляцію між кольором і звуком. Це письмо базується на взаємодії голосних і приголосних звуків, де вони взаємно підсилюють та «розфарбовують» один одного. Завдяки цьому кольоровий складовий запис є надзвичайно компактним та наочно відображає фонетичну структуру тексту. «Кольорове письмо» можна розглядати як унікальний спосіб художньої експресії та як інструмент для аналізу поетичної будови.

Сьогодні будівля «Квіти України» є предметом дискусій щодо її збереження та подальшого використання. Її архітектурна цінність полягає не лише в її оригінальній формі, але й у відображенні еволюції архітектурного модернізму в Україні та її унікальній адаптації до специфічного функціонального призначення точки зору історичного контексту. Будівництво відбувалося в період розвитку пізнього модернізму, коли відбувалося певне

Рис. 1. Будівля УКРІНТЕІ

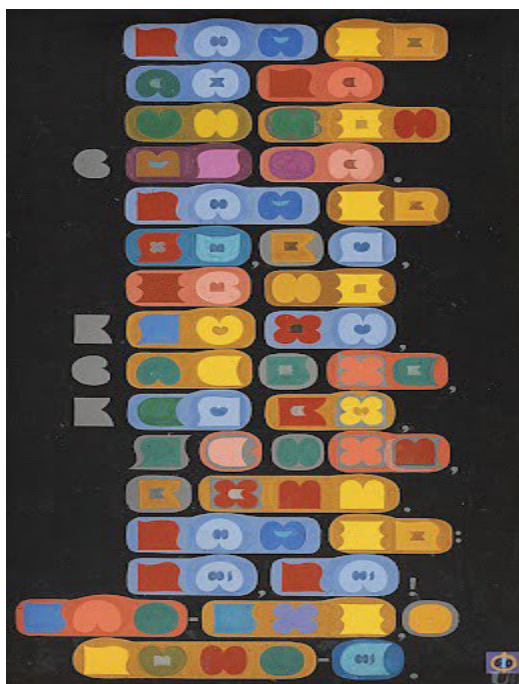

Рис. 2 Кольоропис Ф. Юр'єва

відходження від суворого функціоналізму в бік більш експресивної та образної архітектури. У рамках певних течій уже була присутня логіка що вже могла створювати «багатозначність». Навіть попри гніт системи український модернізм все ж мав певні власні риси. Це означало, що контролювати щось повністю не було змоги.

Окремий інтерес представляє семіотичний аспект будівлі. Її метафорична форма, що асоціюється з квіткою, несла певне символічне навантаження, пов'язане з розумінням країн, природи.

Мозаїчне оздоблення, з зображеннями флористичних мотивів, підсилювало цей символізм, роблячи будівлю візуально привабливою та емоційно значущою для містян. Зміна фасаду та втрата оригінального оздоблення, таким чином, призводить не лише до фізичної трансформації об'єкта, але й до зміни його семантичного поля та сприйняття в міському просторі.

XX століття стало епохою радикальних змін, що глибоко вплинули на всі аспекти людського життя, включаючи мистецтво та культуру. У Німеччині та Японії, двох країнах з багатими, але різними історичними траєкторіями, модерністські тенденції проявилися яскраво та багатогранно, відображаючи їхні унікальні

соціально-політичні контексти та культурні спадщини.

У Німеччині модернізм став реакцією на індустріалізацію, урбанізацію, політичну нестабільність та травму Першої світової війни. Він характеризувався розривом з традиційними формами, експериментаторством, пошуком нових засобів вираження та часто відображав відчуття тривоги та розчарування. Серед ключових німецьких модерністських течій варто виділити такі.

Баухаус виник у 1919-1933 рр. Ця впливова школа мистецтва та дизайну, заснована Вальтером Гропіусом, об'єднала мистецтво, ремесла та промисловість з метою створення функціонального та естетично досконалого середовища для сучасної людини. Баухаус пропагував мінімалізм, геометричні форми та інтеграцію різних видів мистецтва (Droste M., 2019).

Течія «Нова речовинність» виникла як реакція на емоційність експресіонізму, цей напрямок характеризувався об'єктивним, реалістичним зображенням дійсності, часто з соціальною критикою. Художники, як-от Отто Дікс та Георг Гросс, зображували військові ветерани, міську бідноту та політичну корупцію з гострою іронією.

Будівля Темпельхофу (рис. 3) можна сприймати як цілісне «висловлювання доби націонал

Рис. 3. Будівля аеропорту Темпельхоф

соціалізму», яке вплетене в структуру зв'язків сучасного дискурсу Берліна.

Слід зазначити що переконливість значущості архітектурного модернізму не обов'язково досягається шляхом емпіричного опису будівель та раціоналізації його функціональних чи естетичних принципів. Натомість, цінність модернізму може полягати не стільки в його позитивних атрибутах, скільки в його здатності виступати в ролі своєрідного бар'єру від якого можуть відштовхуватися подальші архітектурні та теоретичні пошуки. У цьому контексті модернізм постає не як самодостатній та незаперечний канон, а як референтна точка або антитеза, що визначає напрямки розвитку наступних архітектурних течій. Його радикальні принципи, такі як функціоналізм, відмова від історичної орнаменталізації та прагнення до універсальності, створюють чітко окреслене поле для критики та переосмислення. Саме через заперечення або трансформацію модерністських догм виникають нові архітектурні парадигми, що враховують недоліки та обмеження попереднього етапу.

Таким чином, значущість модернізму полягає не стільки в його власній досконалості, скільки в його здатності провокувати діалог, критичне мислення та пошук альтернативних шляхів розвитку архітектурної думки та практики. Він стає важливим етапом не як кінцева мета, а як необхідний рубіж, подолання якого сприяє еволюції архітектури та формуванню нових, більш складних та контекстуально чутливих підходів.

Теза полягає в тому, що діалог, який виникає внаслідок різноманітних інтерпретацій архітектурного модернізму, є ключовим механізмом для виявлення прихованих значень, якими наділяють будівлі мешканці конкретного району. Різні погляди на модерністську архітектуру, що варіюються від схвалення її функціональності та естетики до критики її монотонності та відірваності від історичного контексту, стають своєрідними «точками входу» для розкриття глибинних соціальних, культурних та політичних асоціацій, пов'язаних із цими спорудами.

Саме в процесі обговорення, аргументації та зіткнення різних оцінок модерністських об'єктів виявляються неявні значення, які мешканці проєктують на своє безпосереднє оточення. Ці значення можуть бути пов'язані зі спогадами про минуле, відчуттями ідентичності, уявленнями про прогрес чи занепад, а також з емоційними реакціями на форму, масштаб та матеріали будівель.

Отже, аналіз дискурсу навколо модерністської архітектури дозволяє ідентифікувати політичні позиції та світоглядні орієнтації мешканців району.

Тривале фізичне існування архітектурних об'єктів, зокрема будівель епохи модернізму, часто відбувається за умови мовчазної згоди з боку соціуму. Ця пасивна прийнятність, однак, може призводити до закриття потенційних інтерпретацій даних споруд, обмежуючи розуміння їхнього складного соціального, культурного та політичного значення.

У цьому контексті виникає бар'єрна ситуація, що характеризується розривом між фізич-

ною присутністю будівлі та недостатньою артикуляцією її можливих значень. Відсутність активного діалогу та критичного осмислення призводить до того, що потенційні інтерпретації, пов'язані з історією, ідентичністю, владою та соціальними відносинами, залишаються нерозкритими або маргіналізованими.

Саме ця бар'єрна ситуація провокує потребу у створенні спеціального простору для діалогу. Такий простір має на меті активізувати процес інтерпретації, залучити різні групи стейкхолдерів, включаючи мешканців району, істориків, архітекторів та соціологів, до обговорення значень, які вони приписують цим будівлям.

Архітектурний стиль імпліцитно містить свою межу (горизонт) потенційних інтерпретацій зі сторони індивіда. Людиноцентричний підхід характеризується саме перенесенням точки зору саме на інтерпретацію архітектурного середовища індивідом та його тілесністю.

Деякі інтерпретації архітектурного середовища втілюються в реальність, деякі інтерпретації співпадають із тими інтерпретаціями які були закладені архітектором (бажані інтерпретації).

Процес інтерпретації архітектури є динамічним та багатоплановим. Індивіди та соціальні групи формують власні розуміння та значення навколишнього середовища на основі свого досвіду, культурного контексту та особистих потреб. Деякі з цих інтерпретацій набувають практичного вираження через модифікацію, адаптацію або навіть руйнування існуючих

архітектурних форм, що призводить до відчутних змін у фізичному просторі.

Висновки. Тож можна сказати, що сама форма задає горизонт інтерпретацій теж, лише частина із яких втілюється в життя. А отже, є і ті інтерпретації, які можливі але не втілені, проте якісь натяки на них уже містить форма. Ці потенційні інтерпретації могли б вести до нових методів взаємодії із реальністю. Саме ця «футуральність» (горизонт можливих інтерпретацій) також відчувається індивідами як присутня. Ймовірно саме футуральність (естетичного) яка міститься (зчитувана у естетичному модусі свідомості) у формі дає змогу людям бачити потенціал переосмислення самої форми. Естетика дає змогу переосмислювати саму форму. Тобто можна сформулювати думку про те, що естетична якість предмету може характеризуватись можливістю перетрактування цієї ж форми. Чим більше горизонт інтерпретацій, тим яскравіше дана форма, тим вона буде існувати в актуальному аспекті більше часу. Попри значні відмінності в історичному та культурному контекстах, модерністські тенденції у країнах мали спільні риси: прагнення до нового, експериментаторство з формою та змістом, відображення складності та динамізму сучасного життя. Однак їхні унікальні шляхи розвитку призвели до створення багатих та різноманітних мистецьких ландшафтів, які продовжують надихати та захоплювати й сьогодні. Модерністський дух пошуку та новаторства заклав міцний фундамент для майбутніх мистецьких експериментів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вечерський В. В. Спадщина містобудування України: теорія і практика історико-містобудівних пам'яткоохоронних досліджень населених місць: НДІТІАМ Головкивархітектура. Київ, 2003. 558с.
2. Дьомін М. М., Кондель-Пермінова Н. М., Пучков А. О. Архітектура України у державних преміях: 1941–2007: монографія. Київ: Центр історико-містобудівних досліджень, 2008. 364 с.
3. Кондель Пермінова Н. М. До історії архітектурної та будівельної освіти в Україні. *Сучасні проблеми художньої освіти в Україні*. 2006. Вип. 2. С. 107–126.
4. Кондель-Пермінова Н. М. Культурна спадщина України: Перезавантаження системи збереження. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2018. №14. С. 20–27.
5. Даниленко В. Дизайн України в Європейському вимірі ХХ століття. *Нариси з історії українського дизайну ХХ століття*. 2012. С. 6-35.
6. Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво : терміни і поняття: монографія. Київ: Вид-во Ін-ту проблем сучасного мистецтва, 2002. 472 с.
7. Brand Stewart. *How Buildings Learn: What Happens After They're Built*: monograph. Penguin Books, October 1, 1995. 256 p.
8. Droste M. *Bauhaus: monograph*. Berlin: Taschen, 2019. 96 p.
9. Foucault Michel. *Discipline and Punish: monograph. The Birth of the Prison* Vintage Books, April 25, 1995. 333 p.
10. Harvey David. *From the Right to the City to the Urban Revolution: monograph*. Verso, April 9, 2013. 208 p.

REFERENCES:

1. Večerškij, V. V. (2003). Spadščyna mistobuduvannja Ukrajiny: teorija i praktyka istoryko-mistobudivnych pam'jatkoohoronnnych doslidžeń naselenych misć [The heritage of urban planning in Ukraine: theory and practice of historical and urban planning monument protection research of inhabited places]. Kyiv: NDITIAM Holovkyjivarchitektura [in Ukrainian].
2. D'omin, M. M., Kondel'-Perminova, N. M., Pučkov, A. O. (2008) Architektura Ukrajiny u deržavnych premijach: 1941–2007 [Ukrainian Architecture in State Prizes: 1941–2007]. Kyiv: Centr istoryko-mistobudivnych doslidžeń [in Ukrainian].
3. Kondel' Perminova, N. M. (2006) Do istoriji architekturnoji ta budivel'noji osvity v Ukrajinі [To the history of architectural and construction education in Ukraine] *Sučasni problemy chudožnoji osvity v Ukrajinі* – Contemporary problems of art education in Ukraine, Issue 2, 107–126 [in Ukrainian].
4. Kondel'-Perminova, N. M. (2018). Kul'turna spadščyna Ukrajiny: P Perezavantažennja systemy zberežennja [Cultural Heritage of Ukraine: Rebooting the Preservation System] *Chudožnja kul'tura. aktual'ni problemy*– Artistic culture. Current issues, № 14, 20–27 [in Ukrainian].
5. Danylenko V. (2012) Dyžajn Ukrajiny v Yevropejs'komu vymiri KHKH stolittja. [Design of Ukraine in the European Dimension of the 20th Century]. Kyiv: Narysy z istoriji ukrajinskoho dyžajnu XX stolittja [in Ukrainian].
6. Tymofijenko, V. I. (2002) Architektura i monumental'ne mystectvo : terminy i ponjattja [Architecture and monumental art: terms and concepts]. Kyiv: In-tu problem sučasnoho mystectva [in Ukrainian].
7. Brand Stewart. How Buildings Learn (1995). What Happens After They're Built Penguin Books, October 1.
8. Droste M. Bauhaus (2019). Taschen.
9. Foucault Michel, Discipline and Punish (1995). The Birth of the Prison Vintage Books, April 25.
10. Harvey David. Rebel Cities (2013). From the Right to the City to the Urban Revolution: Verso, April 9.